

?Dos mil anys de crueltat masculina

L'Editorial Barcino edita la traducció catalana medieval de les «Heroides» d'Ovidi

Paraules de Lola Badia, filòloga i medievalista, a la presentació, feta a l'antic Palau Reial Major (MUHBA) el 12 de desembre de 2018, de l'edició de la traducció catalana medieval de les *Heroides* d'Ovidi (<http://www.editorialbarcino.cat/index.php/heroides.html>), a cura de Josep Pujol, i publicada a la col·lecció Els Nostres Clàssics (<http://www.editorialbarcino.cat/index.php/colleccions-barcino/els-nostres-classics.html>) (Barcino).

«Ariadna a Naxos», pintura d'Evelyn de Morgan, 1877. Foto: Wikimedia Commons

L'any passat se celebrà el bimil·lenari d'Ovidi, mort a Tomis, ara Constança, expulsat per sempre de la vida elegant de la Roma d'August per un irrevocable decret imperial. Ens ha anat de ben poc de poder incloure el llibre que presentem avui, la traducció catalana medieval de les *Heroides*, en el marc dels fastos d'aquest impressionant bimil·lenari.

Dos mil anys d'èxit de lectura, amb un punt àlgid a l'obscuríssim segle XI -el manuscrit de base de les edicions crítiques modernes és el Parisinus 8242 datat aquell segle- és un rècord universal. Jo diria que Ovidi estava més de moda a l'Edat Mitjana que no pas a partir del Renaixement ençà, quan els humanistes i la impremta van posar a disposició del públic lector el repertori oficial de l'herència literària grecoromana, que si ja era inicialment ampli, a poc a poc s'ha anat completant tant com ha anat essent possible, inclosos els papirs d'Oxirinc.

Ovidi, encara més que Virgili, que es llegien preceptivament a les escoles per aprendre gramàtica, és a dir llatí, la llengua del saber, és una mina inexhaurible d'informació sobre mitologia antiga, una clau per entendre el llegat del passat i un repertori encara més inexhaurible de recursos retòrics preparats per a la imitació i l'emulació creativa. Per descomptat, la literatura catalana

medieval, en va plena d'Ovidi.

El 1986, fa trenta-dos anys -ho recorda Josep Pujol al pròleg de les nostres *Heroides*-, vaig publicar un article resseguint aquesta presència d'Ovidi a les lletres catalanes medievals a través dels inventaris de les biblioteques, de la memòria literària dels escriptors i, sobretot, a través de dues traduccions excel·lents: la de les *Heroides*, de Guillem Nicolau, conservada a París en un manuscrit del segle XV, i la de les *Metamorfosis*, de Francesc Alegre, que ens ha arribat en un incunable de 1494. Puc anunciar que, al costat del llibre que presentem avui, amb el text i la glossa de les *Heroides*, també ha arribat l'hora de les *Metamorfosis* de Francesc Alegre, que estan en cartera, a cura de Gemma Pellissa i de Martí Duran, dins d'una col·lecció de traduccions ovidianes medievals dels Classiques Garnier.

La memòria literària ovidiana és a la base de l'obra de Joan Roís de Corella i s'ha demostrat especialment incisiva en l'obra d'Ausiàs March: devem a Jaume Torró l'haver posat els punt sobre les is: «Així com cell qui es parteix de sa terra!» El record de les *Tristes* palpita al poema CXI:

Cum subit illius tristíssima noctis imago,
quae mihi supremum tempus in urbe fuit,
cum repeto noctem qua tot mihi cara reliqui
labidur ex oculis quoque gutta meis.

Els versos ovidians tenen un poder musical enganxós i encomanadís: queden gravats a la memòria dels estudiants de llatí. En Torró i una servidora n'hem viscut un tast en les respectives adolescències. Els versos ben escandits queden gravats en la memòria, hi treballen per dintre, engendren imitacions involuntàries, operen en secret. Un exili viscut com una fatalitat fa vessar moltes llàgrimes i exhalar molts sospirs. Per a un medieval els camins que s'obren per a l'especulació al·legòrica comencen i no acaben: exiliats del cel a la terra per la caiguda dels primers pares, exiliats del perdó de Déu a causa del pecat, exiliats del coneixement a causa de les falses aparences i, segons March, exiliats de l'amor a causa del desamor, viscut com a càstig.

I és que Ovidi, per moltes *Metamorfosis* i per molts Fastos que escrivís, és sobretot el mestre indiscutible de la "matèria d'amor", perquè, com diu March, «vertader fon son dit e sos presics» (VII, 21): no en va Ovidi va escriure les poesies líriques dels *Amores*, que canten Corinna, l'*Ars amandi*, obra frívola i irresponsable, seguida del seu correctiu, els *Remedia amoris*, que posen fre al descontrol, i, com a culminació, va escriure les *Heroides*, una obra d'intensa ambició creativa perquè inaugurava un subgènere del tot nou i retòricament potent. Les *Heroides* són la matriu i origen de tota la literatura sentimental de la tradició europea, especialment d'ençà que, a mitjan segle XIV, Giovanni Boccaccio va posa en circulació l'*Elegia di Madonna Fiammetta*, un llibre que recull curosament i enciclopèdica totes les lamentacions, queixes, plors, desmais, malestars i penes d'una dona enamorada i abandonada. La *Fiammetta*, és clar, també la tenim en versió catalana medieval, ben publicada des de fa una colla d'anys: no és una gran traducció, però és testimoni de l'interès que desvetllava.

Però, què són les *Heroides*? En Josep Pujol us explicarà els avatars de la seva llarga i fatigosa tasca avui feliçment acabada i del paper de la traducció de Guillem Nicolau en l'ambient cortesà de Joan I i Violant de Bar. Tornem, doncs, una mica a l'antic poeta romà, 43 aC - 17 pC, que, malgrat la fama d'immoral i procaç, va ser llegit apassionadament pels nostres avantpassats medievals les estones que no practicaven la penitència imposada als pecats de mundanitat.

Herois, *heroidis* és un terme llatí manllevat del grec que vol dir "heroïna, semideessa". El masculí és *heros*, *herois*, "heroi, ésser sobrehumà". El títol de la nostra obra, *Heroides* -en català queda idèntic que en llatí-, és una simplificació de la forma més explícita d'*Heroidum epistulae*, és a dir cartes, missives, lletres de personatges femenins d'una categoria superior a la del comú dels mortals: heroïnes o semideesses consagrades pel mite, la llegenda, la literatura. A l'inici del primer mil·lenni, i a Roma, aquesta consagració passava per la cultura grega i Ovidi, per agradar al seu públic, que el llegia en llatí, va haver de dur a terme una seriosa tasca de recerca erudita

per reunir l'ampli repertori de casos que permeten a les seves heroïnes d'expressar-se en forma epistolar. Penèlope escrivint a Ulisses, per començar. Aquesta és fàcil: només s'ha de conèixer Homer per trobar els materials escaients i reconstruir mentalment els llocs retòrics de la constància, la fermesa i el dolor d'una esposa que durant vint anys espera un marit absent assetjada i sola. Homer el coneixem fins i tot ara, després de l'ensulsiada definitiva de la tradició clàssica.

Haec tua Penelope lento tibi mittit, Vlixē.
nil mihi rescribas tu tamen; ipse ueni.
Troia iacet, certe Danais inuisa puellis,
uix Priamus tanti totaque Troia fuit!
o utinam tum, cum Lacedaemona classe petebat,
obrutus insanis esset adulter aquis!
non ego deserto iacuissem frigida lecto,
nec quererer tardos ire relictā dies
nec mihi quaerenti spatiosam fallere noctem
lassaret uiduas pendula tela manus.

Tan industriosa com el marit absent, Penèlope teixeix de dia i desteixeix de nits per «enganyar l'enuig de la nit llonga», com tradueix Nicolau. Ovidi ens convida a compartir les angoixes, les temences, les incerteses, les esperances d'aquesta dona singular. De tota manera, un mar de dubtes ens envaeix, si ens ho mirem fredament al segle XXI. En primer lloc: els herois homèrics són anteriors a Homer que, si va existir, segur que no va escriure res: som als temps de la literatura oral, i fins al segle V aC els poemes homèrics no es posen per escrit a Atenes.

Les cartes fictícies d'heroïnes obeeixen a una convenció, un joc o pretext que totes les introduccions divulgatives a Ovidi relacionen amb les escoles de retòrica romanes, on s'aprenia a declamar imitant models i produint textos capaços de convèncer, les *suasoriae*. Seria capaç de convèncer el lector la carta fingida de Penèlope? Sentiria una esgarrifança a l'espina compartint la duresa dels vint anys de viduïtat de la fidelíssima esposa d'Ulisses? Vist des del seu origen en les tècniques d'una retòrica, que era al cor mateix de la vida cívica romana, i vist l'èxit bimil·lenari del poder de persuasió de les *Heroides*, podem admetre que sí, que convenç: esgarrifança a l'espina. La declamació que n'ha fet Raquel Parera ens mostra que el poder suasori de l'heroida de Penèlope supera fins i tot l'escull d'una traducció medieval. (Vegeu la lectura d'una altra *Heroida*, la d'Ariadna a Teseu:)

V?deo: <https://www.youtube.com/watch?v=PwyjZsIRleM>

El que ens costaria més de respondre és la pregunta capciosa, feta des d'un segle XXI iconoclasta: d'on s'hauria hagut d'enviar aquesta carta impossible, escrita a Ítaca quan encara no s'escrivia? A la tristament famosa illa de Perejil, que sembla que és on s'estava de la rullada nimfa Calipso? A la repulsiva cova de Polifem? Al palau de Circe, ple de sospitosos porquets? A la porta de l'Hades, abans que apareguin els fantasmes de Tirèsies i Anticlea?

Una convenció literària és una convenció literària. Les editores de la traducció de les *Heroides* de la Bernat Metge de 1927, Adela Trepāt i Anna Maria Saavedra, troben les *Heroides* monòtones, tot i que hi reconeixen un nucli psicològic insòlit, un precedent important de la introspecció. Parlen d'una «incursió primerenca al país del tendre» per part d'un «home subtil carregat de totes les eines de la retòrica». I és així mateix: Ovidi és un crack de l'ofici, capaç de desplegar tots els racons i matisos de la malenconia. Mirem sinó les quinze primeres cartes: totes són de dones que tenen alguna cosa molt grossa a retreure als respectius marits o amants. Penèlope se'n va sortir bé, però diria que les altres no gaire: tots recordem, gràcies a Virgili, que Dido es va llevar la vida. De fet, la seducció del suïcidi és una constant de la literatura sentimental, tan tòpicament femenina en la nostra tradició, ai las!, tan aclapadorament patriarcal. Us reporto els noms de les heroïnes que es lamenten, encara que moltes no ens diguin res avui dia: Fil·lis escriu a Demofont, Briseida a Aquil·les, Fedra a Hipòlit, Enone a Paris, Hipsípila a Jàson, Dido a Eneas, Hermíone a Orestes, Deianira a Hèrcules, Ariadna a Teseu, Canace a Macareu, Medea a Jàson, Laudamia a Protesilau, Hipermestra a Linceu, Safo a Faó.

Hi ha molts problemes d'atribució a propòsit de la quinzena de les *Heroides*, la de Safo a Faó, i també hi ha forts dubtes sobre l'autoria ovidiana de les que no cita ell mateix als *Amores*, que són tan sols vuit. No parlem ja de la diversitat d'opinions dels filòlegs a propòsit de la cronologia de les *Heroides*: a les més primerenques els toca d'haver estat redactades entorn dels anys 11-10 aC, però d'altres podrien ser d'entre l'11 aC i el 8 pC.

Les *Heroides* d'atribució més debatuda són les sis darreres. De fet, ja no són ni tan sols *Heroides*, sinó cartes dobles, perquè aquí aquests mascles absents, ingrats i estimadíssims es dignen a contestar: es tracta de les cartes creuades d'Helena i París, de Leandre i Hero, i d'Aconci i Cidipe. Aquests dos darrers són avui dos il·lustres desconeguts, però Hero i Leandre, protagonistes d'una llegenda desconeguda a Roma abans que Ovidi la hi importés de fonts incertes, són bastant famosos. Si més no, Joan Roís de Corella els va fer reviure en una delicadíssima novel·leta sentimental d'allò més recomanable.

PUBLI OVIDI NASÓ

HEROIDES

TRADUCCIÓ CATALANA
MEDIIEVAL DE
GUILLEM NICOLAU

EDICIÓ CRÍTICA DE
JOSEP PUJOL

EDITORIAL BARCINO
BARCELONA
2018

Heroides (<http://www.editorialbarcino.cat/index.php/heroides.html>)

Publi Ovidi Nasó
Traducció de Guillem Nicolau
©Edició a cura de Josep Pujol
©Editorial Barcino, 2018